

Sananmuodostus ja konteksti¹

ALPO RÄISÄNEN

Lingvisti kuvaa sananmuodostusta tavallisesti kielen rakenteesta lähtien. Tällöin on esimerkiksi suomen kielen synkronista johto-oppia käsiteltäessä viime aikoina ajateltu yleensä niin, että leksikko ja produktiiviset sananmuodostussäännöt ovat komplementaarisessa suhteessa toisiinsa: leksikkoon kuuluvat kantasanat, epäproduktiiviset johdokset, vakiintuneet yhdyssanat ja idiomeiksi kiteytyneet sanaliitot, kun taas yleisten ja produktiivisten sääntöjen avulla muodostetut johdokset ja yhdyssanat jäävät leksikon ulkopuolelle (A. Hakulinen — F. Karlsson 1979: 47; ks. myös Rintala 1978, Koski 1978 ja 1981; hiukan väljemmin F. Karlsson 1983: 246—247). Tällainen ajattelu perustuu ennen kaikkea generatiiviseen teoriaan. Hyvin keskeinen on keskusteluissa ollut leksikaalistumisen ongelma, vaikka leksikaalistuneiden ja leksikaalistumattomien johdosten ja yhdyssanojen erottaminen toisistaan on monilta kohdin tunnustettu yleisesti vaikeaksi (viimeksi Karlsson 1983: 246).

Edellä olen hiukan yksinkertaistanut ja kärjistänyt suomen kielen synkronista johto-opista käytyä keskustelua. Keskustelun arvokkain ja antoisin puoli on ollut se, että huomio on suuntautunut myös johtotapahtumaan, kun vanhastaan on tarkasteltu vain valmiita johdoksia. Kuitenkin rajaa leksikaalistuneiden ja leksikaalistumattomien johdosten kesken — näin rohkenen sanoa — on etsitty enemmän kieliopin kuin leksikon ehdoilla. Tällöin leksikko on ekonomian nimissä rajautunut liiankin ahtaaksi ja samalla leksikon ja produktiivisen sananmuodostuksen raja keinotekoisen jyrkäksi. Oma käsitykseni on, että kielenkäyttäjän leksikko ja toisaalta produktiiviset sananmuodostussäännöt eivät ole läheskään aina komplementaarisia vaan laajalti rinnakkaisia ja päällekkäisiä (Räisänen 1978). Selvyyden vuoksi sanon, että tavoitteenani on puhua kielenkäyttäjän kieliopista ja leksikosta, ei esimerkiksi jonkin teorian mukaisesta kielenkuvauksesta. Redundanssi on kielessä tavallinen ilmiö ja viestinnän kannalta usein hyvin tarpeellinen. Leksikon ja kieliopin (säännöstön) liittymäkohdissa redundanssi — siinä mielessä kuin rakenteita tutkiva

¹ VI fennougristikongressissa Syktyvkarissa 25. heinäkuuta 1985 pidetty esitelmä muutamilta kohdin täydennettynä.

lingvisti redundanssin ymmärtää — on toisinaan suorastaan välttämätöntä, koska kaikki ihmiset eivät tajua esimerkiksi johtosuhteita aina samalla tavalla.

Produktiivisuus ilmenee parhaiten elävässä kielenkäytössä. Sen vuoksi sananmuodostusta kannattaa ja pitääkin tarkastella myös kontekstista lähtien (ks. myös Pennanen 1984: 441). Näin saamme arvokasta tietoa myös leksikon ja sananmuodostussääntöjen suhteesta. Tämänkertaisessa esityksessäni tarkastelen muutamia johdostapauksia ja nominatiivialkuisia determinatiivisia yhdyssanoja juuri niiden käyttökontekstia silmällä pitäen. Esimerkkiaineistoni olen poiminut spontaanista puhekielestä, televisiosta, radiosta ja sanomalehdistä.

Aloitin johdoksista. Olen vuosikymmenen tarkkaillut suomen kielen *ne*-johdettimia translatiiviverbejä. Suomen yleiskieleen ei enää pitkiin aikoihin ole vakiintunut uusia *ne*-johdoksia, mutta silti julkisessakin kielenkäytössä vilahtelee joskus sellaisia verbejä kuin *kostenee*, *vaikenee* 'tulee vaikeaksi', *kipenee*, *lempenee*, joita ei löydy sanakirjoista (tarkemmin Räisänen 1985: 25–26). Vaikka *ne*-johdin siis yleissuomen kannalta on jo pitkään ollut epäproduktiivinen, sporadista produktiivisuutta ilmenee silti. Vokaalivartaloinen *ne*-johdin on muodollisesti selkeä, ja se tajutaan nykysuomessakin elävästi translatiivisuuden ilmaisimeksi. Tällaisessa tapauksessa johtimen epäproduktiivisuus yleiskielen kannalta ei voi johtua fonologisista, morfologisista, syntaktisista tai semanttisista rajoituksista. Puhun nyt nimenomaan vain *ne*-verbien vokaalivartaloisista muodoista, sillä *ne*-verbien konsonanttivartaloisten muotojen morfofoneemisesta vaihtelusta nykyinen yleissuomi on selvästi pyrkimässä eroon (tarkemmin Räisänen 1985). Translatiivisia *ne*-verbejä koskevat rajoitukset nykyisessä yleissuomessa ovat lähinnä leksikaalisia ja funktionaalisia: ei ole enää olemassa sellaisia vapaita ja funktioltaan niin tärkeitä kantasanoja, että uusia *ne*-johdoksia pääsisi yleistymään. Vakiintuneisuutensa takia *ne*-johdokset kuuluvat leksikkoon, mutta niiden johtosuhteet ovat elävästi myös nykysuomalaisen kielitajussa ja potentiaalisesti produktiivisina. Useimmat *ne*-johdokset ovat morfologisesti ja semanttisesti täysin läpikuultavia ja sillä tavoin säännöllisiä kuin produktiivisessa johdossa yleensä edellytetään. Miten tällaisessa tapauksessa voidaan löytää tarkka raja leksikon ja produktiivisen johdon väliltä? Mielestäni ei mitenkään, jos haluamme kuvata kielenkäyttäjän kieltä. Oletan tässä niin kuin monessa muussakin tapauksessa, että muistinvaramainen leksikko ja sääntöjen varassa toimiva produktiivinen johto limittyvät laajalti ja varmistavat siten kielellisen viestinnän: jos johdosta (esim. *kylmene-*) ei muisteta kokonaisuutena, sääntö (*kylmä* + *ne* 'tulee kantasanan ilmoittamaan tilaan') on käytettävissä.

Toisena tapausryhmänä otan esiin muutamia kielenkäytöstä havaitsemiani frekventatiivijohdoksia, jotka kyseisessä kontekstissa on muodostettu produktiivisen johdon tietä, vaikka kielen leksikossa onkin sama-asuinen tiettyyn

erikoismerkitykseen vakiintunut johdos. Esimerkit vievät melkoisesti tilaa, koska kontekstia on otettava mukaan:

- (1) »Apulainen [= apulaisprofessori] on varsinaisen professorin kumppani, kuten amerikkalainen nimitys ”associate” hyvin ilmaisee. Tarkasti ottaen erillisiä, itsenäisiä apulaisia ei voisi olla, vaikka sellaisiakin virkoja on säästämismielessä *perusteltu* [’perustettu sinne tänne’]”. (Apul.prof. Pekka Ryttilä, Lectio 1982 s. 16.) Vrt. *perustella* ’esittää perusteita, argumentoida’.
- (2) *Asiat valmistellaan etukäteen hyvin. Lopulliset päätökset tehdään sitten laivamatkalla pidettävässä kokouksessa, josta eräs professori toteaa: »Siellä sitten asioista päätellään», ts. tehdään päätökset nopeasti syventymättä enää perusteellisesti asioihin. Vrt. päätellä ’tehdä päätelmiä’.*
- (3) Urheilutoimittaja televisiossa: »Keihäänheittäjät ovat jo heittopaikalla, mutta verryttelyheittoja ei vielä tehdä, askelmerkkejä vain *otellaan.*» Tämä merkitys on myös NS:ssa, vrt. toisaalta *otella* ’mitellä voimiaan, kampailla’.

Kaikissa näissä esimerkeissä konteksti on provosoinut produktiivisella tavalla säännönmukaisen frekventatiivijohdoksen, vaikka kielen sanastossa on sama-asuinen erikoismerkitykseen vakiintunut johdos. Tapaukset osoittavat, että »varattu sana-asu» (vrt. Vuoriniemi 1973: 35) ei aina estä produktiivista sananmuodostusta, vaikka johdosten osalta tällaiset tapaukset ovat kyllä harvinaisia. Useammin vakiintunut leksikko ja produktiivinen sananmuodostus törmäävät havaintojeni mukaan yhdysnominiin puolella.

Otan vielä kaksi esimerkkiä derivaation puolelta osoittaakseni, että konteksti tuo diakronian sananmuodostuksen (synkroniseenkin) tarkasteluun. Elias Lönnrot loi 1800-luvulla suomen kieleen geometrian termit *kolmio*, *neliö* ja *kuutio*. 1930-luvulla tulivat käyttöön asuntotermit *kaksio* ja *yksiö*, jotka ovat nekin oppitekoisia (ks. Teppo 1942). Aivan viime aikoina ovat sanomalehtien asuntoilmoituksissa ruvenneet esiintymään myös *kolmio* ’kolmen huoneen asunto’ ja *neliö* ’neljän huoneen asunto’, jotka näyttävät syntyneen spontaanisti. Geometria ei häiritse asuntomarkkinoita, kun suomalaisten vaurastuksessa on tullut tarve luoda jatkoa *yksiö*, *kaksio* -sarjaan!

Toinen esimerkkini: Suomen kielessä kausatiivi- ja passiivijohdos ovat useimmiten toisilleen semanttisesti läheisiä; esim. *joku pahoittaa lapsen mielen*, *lapsen mieli pahoittuu*. On kuitenkin olemassa edelliseen rinnastuvia johdospareja, jotka ovat semanttisesti toisistaan riippumattomia; esim. *ilmoittaa* ’antaa tiedoksi’ ja *ilmoittua* ’olla ilman vaikutuksen alaisena, tuulettua’. *Ilmoittaa* on vanha *ilma*-sanan johdos, jolla on vastine mm. virossa; *ilmoittua* sensijaan on teollistuneen ajan johdos.

Samaa johdinta käytetään eri aikoina ja erilaisissa tilanteissa. Siksi samallekin johtimelle voi tulla erilaisia funktioita. Tosin erilaiset funktiot eivät johdu yksistään kontekstien erilaisuudesta vaan myös kantasanojen merkityseroista.

Silti aikakonteksti tuo diakronian sananmuodostuksen tarkasteluun. Nykyinen sananmuodostussysteemimme selittyy vain sen historiasta käsin, kuten esimerkiksi Thea Schippan (1984: 116) toteaa.

Kontekstin osuus suomen kielen sananmuodostuksessa ilmenee yhdyssanojen osalta vieläkin selvemmin kuin johdosten osalta. Ero on itse asiassa hyvin huomattava. Tämä koskee erikoisesti nominatiivialkuisia yhdysnomineja, jotka ovat samalla yhdyssanojen suurin ryhmä. Esimerkiksi sanomalehdissä tapaa tilapäisiä, kontekstiinsa hyvin luontuvia ad hoc -kompositumeja hyvin usein. Monesti törmää myös yhdyssanoihin, joita ei pystyisi tulkitsemaan ilman kontekstia. Tuottamisen helppous ja toisaalta kontekstin tarve tulkinnassa liittyvät aivan ilmeisesti toisiinsa. Muodolliset rajoitukset yhdistämiselle ovat suomen kielessä vähäisiä. Olennaisinta produktiivisuudelle on kuitenkin liitoksen semanttinen väljyys.

Esitän aluksi esimerkkejä ja aloitan vanhastaan tutuista tapauksista: *kala-kauppias* myy kaloja, mutta *torikauppias* ei myy toreja, kun taas *telttakauppias* on kyllä tavallisesti 'teltassa myyvä kauppias' mutta voi olla myös 'telttoja myyvä kauppias'. Näiden yhdyssanojen merkityserot eivät johdu kielen rakenteesta vaan kielenulkoisista seikoista: tiedämme esimerkiksi, ettei kala voi toimia kauppiana ja ettei toreja yleensä myydä. Samoin kielenulkoinen tieto auttaa ruotsalaisen ymmärtämään, ettei *damväska* voi Euroopan oloissa merkitä 'naisen nahasta tehtyä laukkuja', vaikka *krokodilväska* onkin 'krokotiilin nahasta valmistettu laukku'.

Seuraavaksi mainitsen muutamia esimerkkejä sanomalehtikielen yhdysnomineista, joita on vaikea tulkita oikein ilman kielikontekstia ja muuta ajan-kohtaista tietoa:

- (4) 1980-luvun alussa esiintyi sanomalehdissä usein sana *atomilohi*, kun tuolloin kasvatettiin lohenoikasia atomivoimalan lauhdevedessä.
- (5) Vuoden 1985 alussa vilahteli sanomalehdissä yhdyssana *poliosokeri*, kun suomalaisille jaettiin poliorokotetta sokeripalassa.
- (6) *Suomalaisille kaksi kehpronssia*, kaksi pronssimitalia kehonrakennuksen maailmanmestaruuskisoista (lehtiotsikko).
- (7) *Suomi seuraa Saksaa lyijylinjalla*, ts. Suomi vapauttaa lyijyttömän bensiinin verosta kuten Saksakin (lehtiotsikko).

Samoin *kuokkamaa* 'kuokkimalla tehty uudisviljelmä, kuokos' tuskin avautuu enää kaikille nykysuomalaisille, vaikka se vuosisadanvaihteen talonpoikaisyhteiskunnassa on ollut hyvin tuttu sana (Kosonen 1985: 49). Thea Schippan (1984: 98) kertoo, että DDR:ssä otettiin sana *Kinderhotel* nimitykseksi lasten asuntolalle, jonne vuorotyössä ja palveluammateissa toimivat äidit saivat jättää lapsensa yöksi. Nimitys osoittautui epäkelvoksi, koska ihmiset tulkitsivat nimen niin, että asuntolassa voisivat yöpyä kutka lapset tahansa ja milloin tahansa.

Julkisissakin viestimissä tapaa myös sellaisia produktiivisesti tilapäistarpeen tai jollekin erikoisalalle muodostettuja yhdysnomineja, joiden sana-asu on leksikossa jo vanhastaan varattu tiettyyn merkitykseen; esim.

- (8) »Kausi on takana, *jääkautta* odotellessa Moottoriliitossa pyörii koulutustoiminta.» Moottoriurheilua koskevasta lehti uutisesta; kyse jäärataajosta, jota voi harjoittaa vain talvikautena. Vrt. *jääkausi* 'aika jolloin maa oli mannerjään peitossa'.
- (9) Jalkapalloselostuksesta: »Hyökkääjä N. on hyvä *ilmapalloissa*, mutta *maapallon* otto ei onnistu yhtä hyvin.» Kyse ilmassa tai maata pitkin tulevasta jalkapallosta. Vrt. *ilmapallo* 'ilmaa kevyemmällä kaasulla täytetty pallo', *maapallo* 'Tellus, eräs taivaankappale'.
- (10) Keväällä 1985 esitelmöi radiossa eräs nainen, joka puhui toistuvasti *naissankarista* merkityksessä 'naispuolinen sankari, sankaritar', vaikka suomen kielessä *naissankari* on yleensä 'mies joka tavoittelee naisten suosiota'. (Osmo Ikola on löytänyt eräästä romaanisuomennoksesta *naissankarin*, jolla saksan *Heldin*-sana on käännetty; Suomen Kuvalehti 4/1985 s. 79.)

Kielen leksikossa varattuina olevat sana-asut estävät tavallisesti luovan sananmuodostuksen, kuten esimerkiksi Jorma Vuoriniemi (1973: 35) toteaa. Mutta tämä este ei ole kuitenkaan ehdoton: jos on todella funktionaalista tarvetta — esim. jalkapallokielen *ilmapallo* ja *maapallo* —, niin luova sananmuodostus on suotuisassa kontekstissa mahdollista.

Spontaania kielenkäyttöä tarkkailemalla päätyy siis toteamaan, että yhdysnominien tuottaminen on suomessa kuten monessa muussakin kielessä hyvin produktiivista. Mutta toisaalta tilapäisyhdyssanat vaativat usein kontekstin tukea tullakseen oikein tulkituiksi. Yhdysnominien tuottaminen ja varsinkin niiden tulkinta on kontekstiin sidoksissa enemmän kuin johdosten tuottaminen ja tulkinta. Mistä tämä yhdysnominien kontekstisidonnaisuus pohjimmitaan johtuu?

En ryhdy kommentoimaan niitä monia käsityksiä, joita yhdyssanojen synnystä on esitetty. En kuitenkaan yhdy sellaiseen näkemykseen, että yhdyssanan takana olisi aina tietty lause tai propositio. Näin voi toisinaan olla, tai ainakin lingvisti voi sellaisen parafrasoin työpöytänsä ääressä rakennella. Niinpä esimerkiksi tapauksen (8) *jääkausi* voitaisiin selittää syntyneen propositiosta »kausi, joka on jäinen». Tällainen selitys lähtisi koko viestintätilannetta ajatellen kuitenkin aivan liian kapealta pohjalta. Yhdyssanan taustana ovat tuossa tilanteessa ainakin seuraavat kaksi tai oikeammin kolme propositiota: »Moottoriurheilussa on kaksi kautta, (ne ovat) kesäkausi ja talvikausi» ja »Talvikaudella ajetaan jääradoilla». Vielä todennäköisempi selitys kuin lauseista tai propositioista lähtevä on se, että kirjoittaja on luonut *jääkausi*-kompositumin yksinkertaisesti siten, että hän on ottanut määriteosan *jää* vakiintuneesta yh-

dyssanasta *jäärata* ja liittänyt sen peruosaan *kausi*, koska yhdyssana *jääkausi* on tuossa tilanteessa hyvin täyttänyt hänen ilmaisutarpeensa.

Yhdyssana tiivistää jostakin sanomasta olennaisimman. Siksi yhdysnominit ovat suosittuja esimerkiksi sanomalehtien otsikoissa ja mainoskielessä (Sivula 1972, Leskinen 1983, Kosonen 1985). Kompositumin muodostaja voi verraten vapaasti valita sanavarastostaan määriteosan sen mukaan, mitä puolta hän haluaa yhdyssanan merkityksessä korostaa. Tällöin on keskeistä, minkä funktion yhdyssana saa tai mikä on tärkeätä sen tarkoitteessa. Kirsti Kosonen esittää (1985: 63) hyvän esimerkin funktionaalisen määriteosan valinnasta: jos meillä on kaksi tyhjää pussia, *paperipussi* ja *muovipussi*, ja täytämme ne ryyneillä, niin kummastakin tulee todennäköisesti *ryynipussi*. Hedelmällinen tapa yhdysnominien merkitysten erittelyssä olisi ilmeisesti lähteä sanojen motivaatiosta (motivaatiosta ks. esim. Schippan 1984: 91—101), jolloin lähtökohtana olisi kielenkäyttäjän eikä kielen analysoijan näkökulma.

Yhdysnominien semantiikasta esitetyistä käsityksistä nojaudun tässä siihen, jota Suomessa on esitellyt ja soveltanut Lauri Seppänen 1981. Seppäsen käsitys pohjautuu Eugenio Coseriuun ajatuksiin. Coseriuun kielikäsitys on kolmijakoinen: systeemi, normi ja puhunta (1975: 11—101). Lyhyesti ja karkeasti sanottuna käsitteiden sisältö on seuraava: systeemi sisältää kaikki kielen potentiaaliset mahdollisuudet, normi taas sen mitä noista mahdollisuuksista on kieliyhteisössä tullut yleiseen käyttöön; puhunta puolestaan on systeemin sallimaa tilannekohtaista kielenkäyttöä, ja siinä yksilö voi rikkoakin normia. Esimerkiksi monet kielellisesti lahjakkaat kirjailijat rikkovat normia tietoisestikin ja käyttävät luovalla tavalla hyväksi systeemin suomia mahdollisuuksia (mts. 89). Yhdysnominieihin sovellettuna systeemimerkitys on hyvin abstrakti ja väljä. Determinatiivisessa yhdyssanassa $x + y$ systeemimerkitys ei Coseriuun (1977) mukaan voi olla muuta kuin se, että 'x:llä on jotain tekemistä y:n kanssa'. Niinpä saksan kielen yhdysnomini *Papierkorb* ilmaisee grammaattisesti ylipäänsä vain prepositionaalista funktiota mutta ei tarkasti yhteen tiettyyn prepositioon liittyvää, koska yhdysnominin merkitys voi olla 'Korb für Papier', 'Korb aus Papier', 'Korb mit Papier' jne. (Coseriu 1977: 50—51, 55). Tarkemman tulkinnan x:lle antaa vasta normimerkitys, joka määräytyy kielenulkoisen maailman asioista, ihmisen hahmotuskyvystä ja mm. puheyhteisön kulttuurista. Systeemimerkitykset esimerkiksi yhdyssanoissa *kalakauppias* ja *torikauppias* ovat täysin samantarvoisia: *kalalla* ja *torilla* on jotakin tekemistä *kauppiaan* kanssa. Ei kieli itse vaan kielenulkoiset seikat aiheuttavat sen, että määrite- ja perusosan suhde näissä yhdyssanoissa on kielen normissa erilainen. Kielenulkoiset tietomme auttavat meitä myös antamaan sanoille oikean tulkinnan. Myös *orjakauppias* on normaalisti 'orjia ostava ja myyvä kauppias'. Mutta kielen systeemi sallisi myös merkityksen 'kauppiana toimiva orja'. Jossakin tilanteessa esimerkiksi velkakierteessä oleva kauppias voisi kutsua itseään *or-*

jakauppiaksi. Tämä olisi Coseriun käsitteistössä puhunnan tasoa, jossa tosin rikotaan normia mutta toimitaan kuitenkin systeemin sallimissa rajoissa.

Coseriun yhdysnominien semantiikkaa koskeva teoria on selitysvoimainen siinä mielessä, että kielen normiin vakiintuneet ja toisaalta puhunnan tasolla esiintyvät ad hoc -yhdysnominit ovat kielisysteemin tasolla samanarvoisia.² Väljä systeemimerkitys sallii puhunnan tasolla suuren vapauden. Juuri tästä on seurauksena se, että ad hoc -yhdysnominit ovat hyvin kontekstisidonnaisia: ne vaativat tavallisesti kontekstin tukea tai yhteistä tietoa tullakseen oikein ymmärretyiksi. Veikko Ruoppila on eräässä Sanakirjasäätiön stipendiaattien kokouksessa v. 1933 tähdentänyt sitä teoreettisessa mielessä aivan oikeata näkökohtaa, että spontaanisti syntyneet tilapäisyhdys sanat valaisevat yhdys sanojen syntyä ja että konteksti on niitä muistiin kirjoitettaessa pantava ehdottomasti näkyviin (1933: 49, 52). Systeemimerkityksen väljyydestä johtuu myös se kielenhuoltajien (ks. esim. Sivula 1972, Leskinen 1983) usein tuskailema seikka, että yhdysnominit ovat monesti viestinnän kannalta hämäriä. Kun kielisysteemi sallii puhunnassa rikkoa myös normia ja jos yhdysosan tuottaja ei anna kontekstilla tarpeeksi vihjeitä siitä, minkä merkityksen hän on yhdysosan määriteosalle antanut, on sanoman vastaanottajalla vaikeuksia yhdysosan tulkinnassa. Pahimmassa tapauksessa vastaanottajan tulkinta voi olla täysin toisenlainen kuin viestin lähettäjä on tarkoittanut. Tilapäiset yhdysnominit ovat siis hyvä ja notkea ilmaisukeino, mutta niihin liittyy se vaara, ettei yhdysosan muoto riitä aina yksin varmistamaan oikeata tulkintaa.

Olen jo edellä todennut, että determinatiiviset yhdysnominit ovat enemmän kontekstisidonnaisia kuin derivaation tietä syntyneet johdokset. Miksi näin on? Yksinkertainen selitys on seuraava: johtimen merkitys — vaikka se on monesti yleisluonteinen ja vaikka monilla johtimilla on useitakin funktioita — rajaa johdoksen merkityksen niin täsmälliseksi, ettei sen tulkinnassa ole yleensä vaikeuksia. Sen sijaan nominatiivialkuisissa yhdysnomineissa ei ole johdinmorfeemia vastaavaa kieliopillista ainesta.

² Coseriun sananmuodostusteoriassa leksikaalistumisen käsite jää tarpeettomaksi. Hänen mukaansa (1977: 54—56) kysymys siitä, kuuluuko sananmuodostus syntaksiin vai leksikkoon, on väärin asetettu. Sananmuodostus on Coseriun mielestä kielen autonominen alue, joka liittyy jatkumona toisiinsa »kielioppia muistuttavat» sananmuodostusmenetelmät ja yksityiset kiteytyneet leksemit. Coseriu määrittelee sananmuodostuksessa ilmenevän »kielioppia muistuttavan» sääntöperäisyyden («Grammatik-ähnliches») »sanaston kieliopiksi» ja haluaa pitää sen erossa varsinaisesta kieliopista, koska sanastossa ilmenevät grammaattiset funktiot ovat hänen mukaansa toisenlaisia kuin varsinaisen kieliopin morfosyntaksissa.

L Ä H T E E T

- COSERIU, EUGENIO 1975: Sprachtheorie und allgemeine Sprachwissenschaft. München.
 ——— 1977: Inhaltliche Wortbildungslehre (am Beispiel des Typs »coupe-papier«).
 — Perspektiven der Wortbildungsforschung, toim. Herbert E. Brekle ja Dieter Kastovsky. Bonn.
- HAKULINEN, AULI — KARLSSON, FRED 1979: Nykysuomen lauseoppia. Jyväskylä.
- KOSKI, MAUNO 1979: Suomen sananjohdon perustyypit. — SKYJ 2 s. 103—117.
 ——— 1981: Mitä leksikaalistuminen on? — SKYJ 7 s. 5—27.
- KOSONEN, KIRSTI 1985: Nominatiivialkuisten yhdyssubstantiivien semantiikkaa. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto.
- LESKINEN, HEIKKI 1983: Otsikkokielen yhdyssanoja ja lyhenteitä. — Vir. 87 s. 570—572.
- PENNANEN, ESKO 1984: Havaintoja suomen teettöverbistä. — Vir. 88 s. 431—443.
- RINTALA, PÄIVI 1978: Sananjohdon produktiivisuudesta ja sen rajoituksista nykysuomessa. — Rakenteita: juhla-kirja Osmo Ikolan 60-vuotispäiväksi 6. 2. 1978 s. 151—164. Turku.
- RUOPPILA, VEIKKO 1933: Yhdyssanojen ja johdannaisten talteenottamisesta kansankielen sanaston keruussa. — Vir. 37 s. 45—56.
- RÄISÄNEN, ALPO 1978: Kantasanan ja johdoksen suhteesta. — Vir. 82 s. 321—344.
 ——— 1985: Suomen kielen *ne-* ja *ntu-*, *nty-*johtimiset translatiiviverbit. — Vir. 89 s. 1—32.
- SCHIPPAN, THEA 1984: Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. Leipzig.
- SEPPÄNEN, LAURI 1981: Nominaalikompositumien semantiikkaa. — SKYJ 7 s. 69—82.
- SIVULA, JAAKKO 1972: Huomioita otsikkokielen sanoista. — Vir. 76 s. 105—108.
- SKYJ = Suomen kielitieteellisen yhdistyksen julkaisuja. Turku.
- TEPPO, HANNES 1942: Kaksio ja yksiö. Vir. 46 s. 335—336.
- VUORINIEMI, JORMA 1973: Ollin kieli nykysuomen kuvastimena. Vammala.

Wortbildung und Kontext

ALPO RÄISÄNEN

Der Linguist beschreibt die Wortbildung gewöhnlich von der Struktur der Sprache her. Dabei wird im allgemeinen angenommen, daß der Wortschatz und die produktiven Wortbildungsregeln sich komplementär zueinander verhalten: Der Wortschatz enthält die Stammwörter, die nicht mehr produktiven Ableitungen, die üblich gewordenen Zusammensetzungen und die idiomatischen syntaktischen Fügungen, während die mit Hilfe der allgemeinen und produktiven Regeln gebildeten Ableitungen und Zusammensetzungen nicht dazu gehören. Diese Art zu denken beruht vor allem auf der generativen Theorie. — Nach der Auffassung des Verf.s sind der Wortschatz des Sprechers und andererseits die produktiven Wortbildungsregeln keineswegs immer komplementär, sondern verlaufen weitgehend parallel und überschneiden sich (vgl. Vir. 1978, S. 321–344).

Wenn wir die Wortbildung im Kontext betrachten, wird das Verhältnis von Wortschatz und Wortbildungsregeln klarer. Z. B. im Finnischen lassen sich durch Zusammensetzungen leichter situationsbezogene Wörter für den jeweiligen Bedarf bilden als durch Ableitungen. Das erklärt sich daraus, daß in determinativen

Zusammensetzungen die Bedeutung des Bestimmungsgliedes als zum Sprachsystem gehörende Bedeutung sehr weit ist. Erst der Kontext und unser außersprachliches Wissen präzisieren das Bestimmungsglied: ein *kalakauppias* 'Fischhändler' verkauft Fische, aber ein *torikauppias* 'Markthändler' verkauft nicht Märkte, sondern verkauft auf dem Markt, während ein *tehtakauppias* 'Zelthändler' sowohl ein 'Verkäufer von Zelten' als auch ein 'in einem Zelt verkaufender Händler' sein könnte. Z. B. in Zeitungen kommen oft Zusammensetzungen vor, deren Deutung ohne Kontext schwierig und oft auch unmöglich wäre.

Andererseits begegnen im Sprachgebrauch nach produktiven Regeln gebildete ad hoc-Zusammensetzungen und manchmal auch Ableitungen, obwohl der Form nach völlig identische Bildungen in der Sprache bereits mit Spezialbedeutungen lexikalisiert sein können. Z. B., *jääkausi* 'Winterzeit im Autosport' (vgl. *jääkausi* 'Eiszeit' als geologischer Begriff), *perustella* 'dann und wann gründen' (vgl. *perustella* 'begründen'). Das zeigt, daß der lexikalisierte Wortschatz und die produktiven Wortbildungsregeln auch voneinander unabhängig sein können.